

DITOKELO TSA HAO TSA MOLAO TSA BASEBETSI, ITSHIRELETSE!

DINTHO TSEO O L OKELANG HO DI TSEBA

MMUELLI WA HAO WA MOLAO - MOELETSI EO O KA MO TSEHPANG

Morero wa bukana ena ke ho araba dipotso tse botswang kgafetsa mabapi le ditokelo tseo bahiriwa ba nang le tsona mosebetsing, le ho fana ka tlhahiso leseding e sebetsang ya molao ha bahiriwa ba nyaolwa.

Ke thabile hona hoo! Ke fumane mosebetsi!

Ha o hirwa, mohato wa pele ke wa ho tekena kontaraka ya mosebetsi. O na le tokelo ya ho fumana tokomane ya melao le dipehelo ka mora hore ho tiiswe fatshe hore o fumane mosebetsi. O ka boela wa fumana le kopi ya tokomane ya basebetsi ya tataiso le kgalemelo. Mohiriwa o lokela ho etsa dintlo ka tsela e batlwang ke mohiri le ka botshepehi.

Mohiri o na le boikarabelo ba ho sebedisana le mohiriwa ka tsela e lokileng.

Mohiri o tlameha ho fa mohiriwa disebediswa tse hlokalahalang tsa tshireletseho le ditlabakelo tsa ho sebetsa ntle ho tefo.

Ke lokela ho fana ka tsebiso nako e kae pele ke qala ka mosebetsi o motjha?

- Haeba o se o sebeditse dikgwedi tse 6, o tlameha ho fana ka tsebiso ya beke.
- Haeba o se o sebeditse dikgwedi tse fetang 6 empa tse ka tlaase ho tse 12, o tlameha ho fana ka tsebiso ya dibeke tse 2.
- Haeba o se o sebeditse nako e fetang selemo o tlameha ho fana ka tsebiso dibeke tse 4 pele.
- Haeba tumellano ya hao ya mosebetsi e hlalosa se fapaneng, ka mohlala: hore o lokela ho fana ka tsebiso matsatsi a kgwedi, tokisetso ena e tla sebetsa ha feela mohiri le mohiriwa e ba tlama ka bobedi.

Naa o mohiri?

Molao wa tshireletso wa basebetsi o etseditse bahiriwa feela eseng motho wa ho itshebetse. Moitshebetse ke motho ya sebeletsang e mong ka boena e se karolo ya mokgato o itseng kapa a hirilwe. Ka mohlala, haeba o bitsa setsebi tsa mathopo a dikgwerekgwere hore a tlo lokisa lethopo le phunyehileng, hase mohiri o iketsetse mosebetsi o ka thoko.

Batho ba sebetsang dikhitjhining le ba hlwekisang dijarete mme ba sebetsa ka matsatsi a seng makae, ke bahiriwa mme ba wela lenaneng la ba tlasa molao wa tshireletso wa basebetsi. Ebile, ho na le ditaello tse kgethehileng tsa mesebetsi ena tse fumanehang websaeteng ya Lefapha la Basebetsi.

Naa basebetsi ba lekanyeditsweng nako e itseng ke bahiriwa?

Motho ya lekanyeditsweng ho sebetsa ka nako e itseng ke motho ya filweng mosebetsi wa nakwana kapa porojeke mme ba tshwaneleha hore ba ka hirwa. Ka tlwaelo motho a ke ke a fuwa mosebetsi wa nakwana nako e fetang dikgwedi tse tharo. Haeba di ka feta, o tla nkwa o le mohiriwa ka botlalo. Tokisetso ena e sebetsa ho bahiriwa ba fumamang mokgolo o fetang sekepele se itseng se behwang selemo ka seng ke Mookamedi wa Basebetsi. Ka 2016 sekepele se ne se ka ba R205 000 ka selemo. Hape ho na le monyetla e meng eo ramolao wa hao a ka kgonang ho o hlalose tsa yona.

Re ka reng ka batho bao e leng labour brokers?

Haeba o hirilwe ke labour broker kapa o etsa mosebetsi wa nakwana, o ka nna wa romelwa khamphaning e itseng hore o ilo sebetsa ka dikgwedi tse tharo feela. Empa haeba o ka sebetsa moo nako e fetang eo, o tla nkwa o se o hirilwe ke khamphani eo. Haeba ho ka hatakelwa ditokelo leha e le dife tsa hao o ka nna wa jarisa labour broker kapa yona khamphani eo molato.

- Motho eo e leng labour broker o tlameha ho ingodisa Lefapheng la Basebetsi.
- Haeba labour broker a leleka mohiriwa hore feela a qobe kotlo, seo hase botho.

Thuso! Ke nahana hore ke sebetsa ho feta tekano

Dipehelo Tsa Motheo Tsa Molao wa 75 wa Basebetsi wa 1997 (BCEA) di fana ka melao le dipehelo tse seng kae tsa bahiriwa. Haeba tumellano ya hao ya mosebetsi e na le dipehelo tse ngatanyana ho feta tsa BCEA, o ka nna wa sebedisa eo. Empa haeba tumellano ya hao ya mosebetsi e na le dipehelo tse ka tlaase ho tsa BCEA, e tla nkelwa sebaka ke ya BCEA.

BCEA e reng ka matsatsi a phomolo?

- O lokela ho fumana matsatsi a 15 a nako ya mosebetsi ka selemo a ho phomolo. Matsatsi a hao a ke ke a bokellehe, kahoo haeba o sa nke matsatsi a hao ka selemo, o tla fuwa monyetla wa ho a nka dikgweding tse latelang tse tshelleseng pele o ka lahlehelwa ke ona.
- Haeba o sebetsa matsatsi a mahllano ka beke, o lokela ho fumana matsatsi a 30 a bukudi bakeng sa dilemo tse tharo.
- O lokela ho fumana dikgwedi tse nne ntle ho tefo tsa matsatsi a phomolo a botswetse. O ka nna wa kopa mokgolo

DITOKELO TSA HAO TSA MOLAO TSA BASEBETSI, ITSHIRELETSE! DINTHO TSEO O L OKELANG HO DI TSEBA

bakeng sa nako eo ho Unemployment Insurance Fund.

- O lokela ho fumana matsatsi a mararo a phomolo bakeng sa ho hlokomela boikarabelo ba lelapa bo kang ho shwelwa ke setho sa lelapa, ha ngwana a hlaha kapa a kula. Dintho tsena kaofela ke matsatsi a mararo eseng hore boemo ka bong bo na le letsatsi la teng

BCEA e reng ka dinako tsa ho sebetsa?

Motho a ka sebetsa dihora tse 45 feela ka beke. Haeba motho a sebetsa matsatsi a mahlano ka beke kapa a ka tlaase, ha a lokela ho sebetsa dihora tse fetang tse robong ka letsatsi. Haeba a sebetsa matsatsi a tshelatseng kapa a fetang ka beke, ha a lokela ho sebetsa dihora tse fetang tse robedi ka letsatsi.

Motho a ka sebetsa dihora tse eketsehileng ha feela ho entswe tumellano mme mosebetsi o lokela ho lefuwa ka tekanyo e imneng ha 1½ ho feta mokgolo wa hora ka matsatsi a tlwaelehileng. Haeba ka tlwaelo motho a sa sebetsa ka Sontaha kapa ka Matsatsi a Phomolo mme a sebetsa nako e eketsehileng ka matsatsi ao, mokgolo wa hae o lokela ho menwa habedi kapa a fumane matsatsi a kgefu.

Tokisetso ena ya dinako tsa ho sebetsa ha e akarelletse basebetsi ba holang tijelete e fetang sekepele se behilweng ke Mookamedi wa Basebetsi se boletsweng ka hodimo, le hoja se ka nna sa fetolwa ha ho hlokahala.

Bathong! Ke Lelekilwe

Mohiri a ka leleka mohiruwa haeba ho na le lebaka le utlwalang HAPE a latela metjha e loketseng. Ho na le mabaka a mararo feela a ka etsang hore motho a leleke –

- boitshwaro bo sa lokang;
- mabaka a amanang le tsamaiso ya mosebetsi kapa
- ho hloleha ho sebetsa hantle.

Ho hloleha ho sebetsa hantle ho ka akarelletsa bokudi, ho lemala kapa ho se be matjato mosebetsing. Mabaka a manang le tsamaiso ya mosebetsi hangata a karelletsa ho fokotsa ha basebetsi.

Mohiri o tlameha ho iphaphitha le melao le tataiso ya kgalemo. Haeba ho se na tataiso e jwalo mosebetsing ho tla sebediswa tataiso o behilweng ke Molao wa 66 wa Ditshebedisano le Basebetsi wa 1995 (LRA) Molao wa LRA o fana ka tataiso e tobileng eo mohiri a tlamehang ho e latela ha a batla ho leleka motho ka lebaka leha e le lefe ho a mararo a boletsweng ka hodimo. Leha eba mohiri a ka ba le mabaka a utlwalang empa a sa latele tataiso e fanweng ke LRA, o tla be a lelekile motho ka tsela e hlokanang toka.

Boitshwaro bo sa lokang ke eng?

Motho a ka leleka haeba a tlotse molao o hlakileng, lehoja a ne a tseba ka ona ho feta moo a ne a kile a o tshaphalla ka nako e telele mosebetsing.

Mohiri o lokela ho bitsa lekgotla la komiti ya kgalemelo mme a tsebise mohiriwa ka seboka seo e le hore a tsebe ho ba le nako ya ho itukisa. Mohiriwa o tlameha ho fuwa monyetla wa ho ithalosa ka lekgotleng hape o lokela ho dumellwa hore a bitse dipaki tsa hae. Mohiriwa a ke ke a be a se a bitsa feela moemedi wa hae wa molao ka lekgotleng, hoena le hoo a ka bitsa mokgatlo wa basebetsi kapa mosebetsi mmoho le ena.

Le haeba mohiriwa a ka fumanwa a le molato, ho fuwa kahlolo ya ho leleka hase kamehla e leng tharollo. Mohiri o lokela ho nahanela maemo a mohiriwa pele a etsa qeto ya ho mo leleka.

Re ka reng ka ho lelekelwa ho hloleha ho sebetsa hantle le mabaka a manang le tsamaiso ya mosebetsi ('ho fokotsa basebetsi')?

E le hore mohiri a tle a etse dintho ka toka o tlameha ho latela metjha e melele ya ho ikopanya le moemedi wa mohiriwa e leng moo boitsebiso bohle o tlang ho hlahlojwa mme mohiriwa a fumanang monyetla wa ho hlalisa maikutlo a hae a fapaneng mme mohiri a mo bolelle mabaka a entseng hore ho fihlellwe diqeto tseo.

Metjha e fanweng ke LRA e hloka nako hore e latellwe hantle mme e hloka hore motho a kopane le mohiri ka makgetlo a fetang bongwe.

Akgente ya hao o tla o hlalose tsa ka ho eketsehileng ka metjha ena.

Re ka reng ka ho lemalla mosebetsing?

Haeba o lemetse mosebetsing o ka kopa ho lefshwa ke Compensation Commissioner. Mohiri wa hao o lokela ho o thusa ka ditokomane tse hlokalang e le hore o etse kopo.

Haeba o batla ho lefshwa ka lebaka la ho lemalla mosebetsing o lokela ho hopola dintlha tse latelang:

1. Tsebisa matwetwe kapa mohiri wa hao hang hang ka mora hore o lemalle; mohiri o lokela ho tlalehela Compensation Commissioner mme a romele diforomo tse hlokalang.
2. O lokela ho fumana foromo ya W.C.I.2 ho mohiri wa hao mme o e ise ho ngaka ya hao hore a e tlatse. Ka morao o lokela ho kgutlisetsa foromo ho mohiri.
3. Mohiri o lokela ho romela formoro ho Compensation Com-

missioner mme o lokela ho etsa bonnete ba hore mohiri o na le boitsebiso ba hao bo nakong e le hore ha a fumana ditjelete ho tswa Compensation Commissioner a tsebe ho o romella tsona.

4. Haeba mohiri a sa romela diforomo kapa di kopo tsa hao di nka nako e telele, o lokela ho ikopanya le leng la mafapha a basebetsi le haufi mme o tlalehe bothata.

Naa ke lokela ho fumana mokgolo o lefshwang batho ba sa sebetseng?

Haeba o lelekilwe (ho sa natswe lebaka) o ka kopa tijelete ho Unemployment Insurance Fund. Mohiri wa hao o lokela ho o thusa ka diforomo tse nepahetseng mme ha morao o di ise Lefapheng la Basebetsi.

Re ka reng ka CCMA?

Haeba o nahana hore o lelekilwe ka ho hloka toka, o lokela ho romela kopo ya hao ho CCMA pele matsatsi a 30 a fela ka mora ho leleka. CCMA e tla o tsebisa ka letsatsi la conarb. Ka letsatsi leo, mokomishinane o tla hlahloba taba mme a leke ho bona hore na tharollo e ka ba efe. Haeba ho se tharollo, o tla ntshetsa taba eo pele (jwaloka nyewe kgotla).

Ha hwa dumellwa ho emelwa ke akgente CCMA, empa o ka emelwa ke moemedi wa mokgatlo wa basebetsi kapa mosebetsi mmoho le wena.

Nomoro ya mohala ya lefapha la CCMA ke: 0861 16 16 16

Diforomo tse hlokalang hore o latela metjha di ka kopitswa websaeteng ya CCMA ho www.ccma.org.za.

O ka boela wa kena websaeteng ya Lefapha la Basebetsi mabapi le boitsebiso bo eketsehileng kapa dintlha tse tshohlilweng bukaneng ena www.labour.gov.za.

LAW SOCIETY
OF SOUTH AFRICA

Tel: (+27) 12 366 8800
Fax: (+27) 12 362 0969
www.LSSA.org.za

P O Box 36626
Menlo Park 0102
Docex 82, Pretoria
304 Brooks Street
Menlo Park, Pretoria 0081

DITOKELO TSA HAO TSA MOLAO TSA BASEBETSI, ITSHIRELETSE! DINTHO TSEO O L OKELANG HO DI TSEBA